

Maria Wojtak (Lublin)

W kręgu stylistycznych paradoksów – uwagi o stylu tekstów użytkowych

✦ **Кључне речи:**
styl, styl funkcjonalny, styl tekstów użytkowych, gatunek wypowiedzi, wzorzec gatunkowy, warianty wzorca, cecha stylistyczna.

Zbiór tekstów użytkowych tworzą teksty zróżnicowane gatunkowo i reprezentujące różne style funkcjonalne (poza artystycznym), służące więc określonym celom praktycznym (por. Wojtak 1999a, 254 i wskazaną tu literaturę). Tak wyodrębniony zespół gatunków wypowiedzi (i ich realizacji tekstowych) funkcjonuje jako zbiór otwarty. Nie oznacza to jednak, że nie można postrzegać wypowiedzi użytkowych jako klasy tekstów, klasy rodzajowej (por. określenie *piśmiennictwo użytkowe*), zróżnicowanej genologicznie, wyróżniającej się mimo to całą gamą cech wspólnych. W grupie cech mających status wyróżników wielu form gatunkowych mieszczą się zarówno cechy strukturalne, jak i pragmatyczne oraz stylistyczne.

Овај чланак је скуп рефлексја о одредницама стила утилитарних текстова. Аутор користи методе лингвистичке теорије врста да би представио стилске карактеристике утилитарних текстова. Ове карактеристике попримају облик збирке парадокса.

Zgodnie z przyjętymi tu założeniami gatunki piśmiennictwa użytkowego można opisywać w dwóch perspektywach:

- w perspektywie stylów funkcjonalnych, charakteryzując oddzielnie gatunki stylu potocznego, religijnego, urzędowego, naukowego, popularnonaukowego czy dziennikarskiego;
- w perspektywie stylu tekstów użytkowych, który tworzy zbiór cech wspólnych dla większości gatunków tego typu piśmiennictwa.

W niniejszym opracowaniu uwzględniłam drugą z wymienionych perspektyw.

Styl tekstów użytkowych funkcjonuje odmiennie od stylów funkcjonalnych, których bytowanie wiąże się z dominującą funkcją realizujących go wypowiedzi lub

 Styl 2004

sferą komunikacyjną, którą obsługują określone typy tekstów. Wspomnianej odmiany stylistycznej języka nie da się dołączyć do znanych modeli stratyfikacyjnych w ten sposób, że potraktuje się ją jako kolejną gałąź w schemacie klasyfikacyjnym¹⁾. Styl tekstów użytkowych jest ściśle powiązany z gatunkową dyferencjacją wypowiedzi i tworzy przekrój poziomy, przecinając granice tradycyjnie wyodrębnianych stylów funkcjonalnych. Na styl ów składa się zatem wiązka cech (o charakterze wyznaczników ekstralingwistycznych – por. Кожина, Котурова 2003, 403–408 i wskazaną tu literaturę)²⁾ wspólnych dla większości gatunków zaliczanych do tej klasy piśmiennictwa, uznawanych za cechy prymarne, i cech charakteryzujących wybrane gatunki (lub odmiany gatunkowe), a więc wyznaczników sekundarnych. W dotychczas opublikowanych pracach wyrażałam przekonanie, że wśród cech prymarnych trzeba umieszczać szablonowość, która wiąże się ze standaryzacją schematów tekstowych, perswazyjność bądź apelatywność, a więc cechy o motywacji pragmatycznej, oraz bogactwo rejestrów (zob. Wojtak 2001a, 39; 2001b, 196–197). W przedstawianym artykule chcę te obserwacje uściślić i wzbogacić o nowe spostrzeżenia.

Zakresu charakterystyki nie można jednak ograniczać do zbioru cech, równie istotne są procesy wyboru i językowe układniki cech (Wojtak 2001a, 39). Możliwości wyboru wynikają przede wszystkim z ogólnych reguł komunikacji, a więc zależą od tego kto, z kim, w jakich okolicznościach

i w jakim celu się komunikuje. Nie mniej istotną rolę odgrywają reguły gatunkowe, a w szczególności zbiór wariantów wzorca gatunkowego.

W moich analizach gatunków użytkowych uwzględniłam cztery aspekty wzorca:

- strukturalny, który obejmuje typ kompozycji (otwarta, zamknięta) oraz dominancję kompozycyjną, zasady segmentacji i układniki delimitacji, kolejność segmentów i relacje między nimi, stopień spetryfikowania całej struktury i jej składników;
- pragmatyczny, a więc zbiór intencji i ich hierarchię, sposób dookreślenia nadawcy i odbiorcy, relacje nadawczo-odbiorcze, a także podstawowe i wtórne zastosowania gatunku;
- poznawczy, czyli sposób przedstawiania świata, zakres tematyczny, perspektywa oglądu, punkt widzenia eksponowany w opisie świata, wartościowanie;
- stylistyczny, a więc zbiór cech powiązanych ze strukturą, zdeterminowanych pragmatycznie i związanych z genezą użytych środków (problematyka ta wróci w dalszej części artykułu).

Reguły decydujące o kształcie poszczególnych aspektów wzorca gatunkowego mogą mieć zróżnicowany charakter, gdyż wzorce gatunkowe zyskują status normatywny (dookreślenie przez stosunkowo sztywny zbiór norm gatunkowych, często w rozmaity sposób skodyfikowanych) lub elastyczny, gdy wzorzec jest kształtowany (przede wszystkim lub jedynie) w praktyce komunikacyjnej. W zmiennych konfiguracjach występują także reguły dookreślające

- 1) Schematy przedstawiające zróżnicowanie współczesnej polszczyzny omawia Wilkoń (2000, 12–21). Style funkcjonalne języka rosyjskiego charakteryzuje m. in. Кожина (1977, 157–215). O badaniach nad stylistycznym zróżnicowaniem wielu języków słowiańskich oraz teoretycznych przesłankach takiej dyferencjacji traktują obszernie fragmenty książki Tošovića (2002).
- 2) Warto nadmienić, że w dotychczasowych opisach cechy stylowe odnoszono do tradycyjnie wyodrębnianych stylów funkcjonalnych. Moje opracowania stanowią modyfikację tych koncepcji.

relacje między aspektami wzorca, co pozwala wyodrębnić kilka jego wariantów. Wzorzec gatunkowy trzeba więc rozpatrywać jako zjawisko złożone, obejmujące określoną konfigurację współtworzących go aspektów, a właściwie konstelację wariantów.

Najbardziej trwałe w odniesieniu do większości gatunków użytkowych jest wariant kanoniczny wzorca gatunkowego. To on na ogół decyduje o tożsamości gatunku w przypadku, gdy gatunek dysponuje pełną gamą wariantów wzorca.

Jakościowe i ilościowe przekształcenia wzorca kanonicznego przyczyniają się do powstawania wzorców alternacyjnych. Alternacje gatunkowe mogą mieć zróżnicowany charakter. W większości gatunków użytkowych procesy alternacyjne obejmują najpierw strukturę, a w dalszej kolejności inne aspekty wzorca. Struktura określonego gatunku (typowa dla wzorca kanonicznego) może być zatem okrojona o jakiś składnik lub składniki. Procesom redukcji podlegają na ogół składniki ramy tekstowej (inicjalny lub finalny), rzadziej fragmenty segmentu głównego lub cały ów segment. Zbiór alternacji gatunkowych powiększa się o procesy substytucji (zróżnicowane pod względem zakresu tekstowego). Schemat strukturalny wzorca kanonicznego może być ponadto uzupełniany o dodatkowe składniki. Wspomnianym procesom alternacyjnym w obrębie struktury towarzyszą przeobrażenia aspektu pragmatycznego. Potencjał illokucyjny typowy dla wzorca kanonicznego może być zredukowany lub wzbogacony. Zmieniać się może ponadto hierarchia intencji. Przeobrażeniom o określonym zakresie i sposobie tekstowego dookreślenia może też ulegać układ nadawczo-odbiorczy, zwłaszcza w gatunkach wypowiedzi, które określa się mianem skierowanych. Pewnym modyfikacjom może też ulec sposób przedstawiania świata, choć

w wielu gatunkach użytkowych wspomniany aspekt wzorca funkcjonuje jako składnik najbardziej trwały. Wzorce alternacyjne różnią się też od kanonicznych zbiorem cech oraz ich językowych wykładników.

W zależności od ilościowych i jakościowych zakresów alternacji wyodrębniam alternacje płytkie lub głębokie. Wspomniane rozróżnienie staje się ważne w interpretowaniu relacji między gatunkami z określonej sfery komunikacyjnej (pokrewnymi w zakresie funkcji). Może się ponadto okazać pomocne w charakteryzowaniu stopnia kryształizacji odmian gatunkowych. Znajduje też zastosowanie w charakterystyce cech stylu tekstów użytkowych, a zwłaszcza w opisie ich polaryzacji.

W modyfikowaniu wzorców gatunkowych licznych wypowiedzi użytkowych uczestniczą ponadto procesy adaptacji, a więc nawiązania do obcych wzorców gatunkowych. Są one procedurami powtarzalnymi, a więc w pewnych zakresach regularnymi. Reguły adaptacji kształtują się w procesie komunikacji, mają zatem charakter uzualny. Ze względu na zakres tekstowy wyróżniam adaptacje globalne – obejmujące cały schemat tekstowy, choć zawsze pozostają jakieś wyznaczniki sygnalizujące przynależność gatunkową wypowiedzi (w skrajnych przypadkach wyłącznie nazwa gatunkowa pozostawiona w ramie tekstowej). Felieton w formie listu dla przykładu ma ramę tekstową typową dla felietonu, procesom epistolarnej adaptacji jest zaś poddany korpus (główny segment wypowiedzi). Kryterium zakresu pozwala wyodrębnić ponadto adaptacje cząstkowe, a więc odnoszone do wybranych segmentów tekstu. O adaptacjach cząstkowych można też mówić w przypadku specjalnego nacechowania wybranych aspektów wzorca (por. dla przykładu stylizacje językowe w wybranych gatunkach publicystycznych czy w reklamie).

Wśród procedur adaptacyjnych mieszczą się przekształcenia analogiczne w pewnym stopniu i zakresie do tych, które interpretuję jako alternacje. Są wśród nich: a) transformacje strukturalne i stylistyczne w przypadku niektórych adaptacji cząstkowych lub globalnych, b) procesy redukcji łączone zwykle z substytucją, c) kompozycja, w przypadku uzupełnienia o komponent rodem z obcego wzorca, d) kontaminacje struktur. Podstawowa różnica polega na tym, że alternacje obejmują jeden wzorzec gatunkowy i nadają gatunkowi charakter elastyczny, adaptacje zaś odnoszą się do różnych wzorców i sprzyjają powstawaniu zjawiska synkretyzmu gatunkowego, a nawet gatunkowej hybrydalności.

W zbiorze konwencji danego gatunku, a także w praktyce komunikacyjnej dominują adaptacje wielokierunkowe, związane z zapożyczaniem schematów kilku gatunków z tej samej sfery komunikacyjnej lub różnych sfer. Adaptacje jednokierunkowe, jeśli uznać za takie zapożyczanie konwencji jednego wzorca, zdarzają się rzadko. Zjawiskiem spotykanym częściej jest sięganie do piśmiennictwa z tej samej sfery. Takie gatunkowe pożyczki wewnętrzne, a więc dokonujące się w obrębie rodzajowej klasy tekstów, są charakterystyczne dla gatunków prasowych (poświęcam tym zagadnieniom sporo miejsca w oddanej do druku książce dotyczącej gatunkowego zróżnicowania wypowiedzi prasowych).

Dla interpretacji cech stylu tekstów użytkowych w proponowanym tu ujęciu ważne są różnice w konstelacjach wariantów wzorca gatunkowego w przypadku konkretnych gatunków lub ich grup. Większość gatunków, które można określić mianem pi-

śmiennictwa użytkowego, wykształca pełną gamę wariantów wzorca. Istnieją jednak znamienne różnice w sposobie i zakresie kodyfikacji norm gatunkowych.

W przypadku gatunków prawnych dla przykładu można mówić o supremacji kanonicznych wariantów wzorca, niewielkim zakresie alternacji i braku adaptacji. Wybrane warianty adaptacyjne funkcjonują jedynie w gatunkach urzędowych (administracyjnych)³⁾.

W obrębie gatunków religijnych zakres wariantowości zależy także od tego czy określony typ wypowiedzi jest tworem instytucji (kościół), czy wiernych. Uregulowaniom podlegają tu nie tylko gatunki, lecz relacje między ich wariantami (por. teksty kultowe). W przypadku modlitwy ustalonej, która jest tworem instytucjonalnym, można mówić o dominacji wzorca kanonicznego, niewielkim zakresie alternacji oraz adaptacji. Modlitwa wotywna natomiast, kształtowana przez wiernych dysponuje całą gamą alternacji oraz adaptacji, a wzorzec kanoniczny nie jest najczęściej realizowany (por. *Boūmak* 1998, 214–230; 268–280; 2003, 323–338; *Wojtak* 1999b, 105–117).

Kazanie z kolei podlega zarówno stosunkowo trwałym uregulowaniom (w obrębie wzorców propagowanych przez homiletykę), jak i znaczącej co do zakresu dezintegracji z powodu przeobrażeń samej homiletyki, a także za przyczyną praktyki kaznodziejskiej (por. *Boūmak* 2002, 329–345; *Wojtak* 2002, 413–431).

Pełną gamą wariantów wzorca dysponuje też reklama prasowa, a wzorce adaptacyjne stają się w jej przypadku szczególnie ekspansywne⁴⁾.

3) Omawiam te zagadnienia bardziej szczegółowo w oddanym do druku artykule – *Zarys problematyki*.

4) Wnioski takie płyną z analiz, których dokonała moja doktorantka Magdalena Zinck w ukończonej właśnie dysertacji poświęconej stylistycznej charakterystyce reklamy prasowej.

Interesujących spostrzeżeń na temat wariantów wzorca dostarczają gatunki dziennikarskie. Większość gatunków informacyjnych dysponuje kanonicznym wariantem wzorca, realizowanym rzadziej niż skonwencjonalizowane warianty alternacyjne. Pozwala to dziennikarzom na wywoływanie wrażenia dużej swobody twórczej. W praktyce komunikacyjnej dominują bowiem wypowiedzi z rodzaju informacyjnych, lecz bliskie publicystyce, a więc wzmianka, notatka i wiadomość prasowa z dominantą publicystyczną. Osobliwy status ma zapowiedź, która albo wykształca konwencje własne, służące sprawnemu anonsowaniu innych tekstów, albo adaptuje różnorodne wersje innych gatunków prasowych (zob. zapowiedź o kształcie wzmianki, notatki, wiadomości czy sylwetki lub komentarza). Największą genologiczną osobliwością jest jednak sylwetka, która funkcjonuje jako gatunek pasożytniczy, realizujący wyłącznie konwencje typowe dla innych gatunków. Podstawowy mechanizm adaptacji w przypadku tego gatunku to kontaminacja struktur pociągająca za sobą przeobrażenia w obrębie pozostałych składników wzorca. Sylwetka nawiązuje bowiem do konwencji gatunków biograficznych (zwłaszcza biogramu i życiorysu bądź nekrologu), krzyżując je z konwencjami typowymi dla gatunków prasowych – notatki, wiadomości, artykułu, wywiadu czy reportażu. Tak szeroki zakres adaptacji sprawia, że sylwetka jest z natury gatunkiem o osłabionej (czy może raczej osobiwie realizowanej) szablonowości (por. Wojtak 2003, 259–278).

Zbiór cech stylistycznych, które konstytuują styl tekstów użytkowych, postrzegam jako układ gradacyjny w odniesieniu do poszczególnych kategorii wyznaczników.

Szablonowość funkcjonuje jako cecha stopniowalna: a) w obrębie gatunku, b) w ramach grupy gatunków spokrewnionych, c) w zakresie zbioru gatunków użytkowych. W obrębie gatunku stopniowalność tej cechy wiąże się ze zbiorem wariantów wzorca. Realizowana jest szablonowość we wzorcach kanonicznych, osłabiana w alternacyjnych, a funkcjonalnie przekształcana w adaptacyjnych. W odniesieniu do grupy gatunków spokrewnionych można mówić o wspólnych przejawach szablonowości. Jako przykłady mogą posłużyć: zasada analogii w roli dominanty kompozycyjnej wypowiedzi religijnych oraz zbiór wielofunkcyjnych formuł, a także petryfikacja schematów kompozycyjnych w gatunkach ze sfery urzędowej. Gatunki prasowe, które wykształciły, jak wspominałam, zróżnicowane zbiory wzorców gatunkowych, pokazują zjawisko polaryzacji omawianej cechy.

Uwzględnienie szerszej perspektywy, a więc odniesienie do klasy gatunków użytkowych (klasy rodzajowej) pozwala zatem dostrzegać konstelację cech dookreślanych strukturalnie. Ich gradacyjny układ przedstawia się w moim ujęciu następująco:

szablonowość, nieszablonowa szablonowość, szablonowa nieszablonowość, nieszablonowość.

Szablonowość oznacza petryfikację schematów strukturalnych, związaną z liczbą segmentów, ich układem linearnym, liczbą eksplicytnych wykładników koherencji, a więc także ukształtowaniem pionowym (architektoniką tekstu) oraz rolą określonych segmentów w tym układzie, statusem segmentów (obligatoryjny, fakultatywny). Wśród przejawów tak ujmowanej szablonowości trzeba umieścić zasadę analogii w budowie tekstów, a w przypadku wybranych gatunków powtórzenie. Cechą dopełniającą (sekundarną) jest tu *formuliczność*, gdyż takie zjawiska jak zakres występowania

elementów kliszowanych oraz częstość ich użycia wspomagają lub osłabiają cechę prymarną.

Szablonowe wymiary użyteczności zilustrować można przykładami z tekstów urzędowych. W licznych gatunkach z tej sfery komunikacyjnej powtarza się układ segmentów tworzący matrycę tekstową, a wybrane składniki owej matrycy mają kształt formuł. W standardowym ogłoszeniu przetargowym funkcjonują dla przykładu następujące komponenty strukturalne: tytuł dookreślający rodzaj ogłoszenia (sygnał gatunkowy), przedmiot przetargu (rodzaj zamawianych usług), podmiot ogłaszający przetarg (zleceniodawca), informacja o dokumentacji przetargowej, informacja o terminie składania ofert. Matrycę tekstową można w związku z tym odtwarzać w następujący sposób: *Standardowe ogłoszenie dla przetargu...* (przedmiot przetargu) (numer ogłoszenia) *X ogłasza przetarg na wykonanie robót* (powtórzony przedmiot przetargu) *Dokumentacja przetargowa jest dostępna...* *Termin składania ofert upływa...* Porównajmy następującą konkretną realizację:

Standardowe ogłoszenie dla przetargu nieograniczonego lokalnego na wykonanie robót

„Modernizacja i rozbudowa oczyszczalni ścieków w Jabłonowie Pomorskim przy ul. Wiejskiej”

Nr ogłoszenia [...]

Gmina i Miasto Jabłonowo Pomorskie ogłasza przetarg na wykonanie robót „Modernizacja i rozbudowa oczyszczalni ścieków” w Jabłonowie Pomorskim przy ul. Wiejskiej współfinansowanego w ramach Programu Unii Europejskiej SAPARD z klauzulą zawieszającą, dotyczącą zapewnienia finansowania przedsięwzięcia objętego procedurą przetargową.

Dokumentacja przetargowa jest dostępna dla Uczestników Przetargu w Urzędzie Gminy i Miasta [...]

Termin składania ofert upływa [...]

W różnego rodzaju uchwałach i załącznikach do uchwał czy rozporządzeń standardową (szablonową) formę ma układ kompozycyjny: podział na postanowienia ogólne i szczegółowe oraz ujmowanie poszczególnych segmentów w numerowane paragrafy, a także kształt wybranych segmentów. Formuliczność jest cechą ramy tekstowej oraz wybranych segmentów tekstu właściwego. Ponieważ zagadnienia te są obszernie omawiane w opracowaniach poświęconych gatunkom administracyjnym (por. dla przykładu Malinowska 2001 *passim*), ograniczam charakterystykę do tzw. definicji legalnych, czyli typowych dla tekstów prawnych sposobów dookreślenia pojęć (szerzej na ten temat Wojtak 2001, 163–164). Nie tylko w określonym gatunku wypowiedzi, ale także w konkretnej realizacji tekstowej definicje owe mogą mieć schematyczną budowę. Oto sposób dookreślenia pojęć *odpady komunalne i frakcja mokra odpadów komunalnych* w załączniku do:

Uchwały Nr [...] Zarządu Miasta Lublina z dnia [...] w sprawie określenia wymagań, jakie powinien spełniać przedsiębiorca ubiegający się o uzyskanie zezwolenia na świadczenie usług w zakresie: zbierania i transportu, odzysku lub unieszkodliwiania odpadów komunalnych w celu realizacji „Programu selektywnej zbiórki odpadów na terenie Miasta Lublina”:

2. Stosowane w niniejszych wymaganiach pojęcia:

1) **Odpady komunalne** – rozumie się przez to odpady powstające w gospodarstwach domowych, a także odpady nie zawierające odpadów niebezpiecznych po-

chodzące od innych wytwórców odpadów, które ze względu na swój charakter lub skład są podobne do odpadów powstających w gospodarstwach domowych. [...]

6) **frakcja mokra odpadów komunalnych** to odpady komunalne mokre ulegające biodegradacji, gromadzone do obecnie stosowanych w Lublinie pojemników na odpady; frakcja mokra przeznaczona obecnie do składowania na składowisku, a po uruchomieniu zakładu recyklingu organicznego do dalszej przeróbki na kompost.

Do frakcji mokrej zaliczamy następujące rodzaje odpadów:

- obierki i zepsute warzywa i owoce,
- odpady kuchenne,
- odpady z ogrodów,
- mokry papier i tektura,
- inne odpady mokre.

Troska o schematyczne przedstawienie określonego segmentu powoduje niejednokrotnie (jak wyżej) przekraczanie reguł językowych (gramatycznych). Wierne realizowanie schematu tekstowego prowadzi może ponadto do zaskakujących skutków, gdy spetryfikowaną formę gatunkową odnosi się do stosunkowo nieskomplikowanej rzeczywistości (z punktu widzenia laika nie wymagającej specjalnych uregulowań por. Wojtak 2001c, 156–157). Dziwić może zarówno zakres zjawisk podlegających regulacji, jak i forma językowa wypowiedzi. Oto przykład z rozporządzenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji w sprawie stroju strażaka. Zgodnie z zaleceniami zawartymi w owym dokumencie beret strażaka powinien być:

Czarny w kształcie owalnym. Główka składa się z czterech części: denka, kwatery przedniej i dwóch kwater tylnych. Kwateria przednia usztywniona od części czołowej do końca lewej krawędzi. W bokach beretu

wbite są cztery wietrzniki. Wykończenie od strony wewnętrznej podszewką. Dół beretu wykończony jest lamówką z wciągniętą wewnątrz tasiemką. Pośrodku kwatery przedniej naszyty jest stylizowany wizerunek orła wykonany techniką haftu maszynowego oraz dystynkcje służbowe.

Brak relewancji między formą językową wypowiedzi – schematyczną i oficjalną a charakterem regulowanej rzeczywistości widać dobrze w dokumencie, który nosi tytuł *Karta praw i obowiązków pacjenta przychodni/poradni Samodzielnego Publicznego Szpitala Wojewódzkiego im. Jana Bożego w Lublinie*. Szablonowości kompozycyjnej towarzyszy tu szablonowość w sposobie redagowania określonych (standardowych) segmentów tekstu. Projektowana rzeczywistość prawna i stereotypowe zasady jej dookreślenia stają się w niektórych fragmentach wypowiedzi ważniejsze niż logika wysłowienia. Formułowane dyrektywy zaś odnoszą się do rzeczywistości, która może funkcjonować bez uregulowań. Porównajmy paragraf pierwszy z przepisów ogólnych i paragraf stanowiący część dookreślającą obowiązki pacjenta:

§ 1

Karta praw i obowiązków pacjenta zwana dalej „Kartą” określa szczególne stosunki istniejące pomiędzy Samodzielnym Publicznym Szpitalem Wojewódzkim im. Jana Bożego w Lublinie zwanym dalej „Poradnią” a pacjentem.

§ 11

Obowiązkiem pacjenta przebywającego w Poradni jest:

- a) przestrzegać Karty Praw i Obowiązków Pacjenta Poradni,
- b) przestrzegać przepisy Regulaminu Porządkowego,
- c) przestrzegać zaleceń lekarskich i pielęgniarskich.

Określenie *nieszablonowa szablonowość* odnosi się do możliwości niekonwencjonalnego redagowania stałych składników struktury. Najczęściej taką paradoksalną etykietkę można stosować, mając na myśli sposoby stylizowania składników ramy tekstowej, czyli dla przykładu tytułów wypowiedzi prasowych, ich pierwszych akapitów, zwanych lidami, tytułów modlitw z książeczek do nabożeństwa, zwrotów do adresata i innych składników wstępu w modlitwie, kazaniu czy liście pasterskim lub innych typach tekstów epistolarnych, różnych formuł ujawniających dane personalne nadawcy w felietonie, wywiadzie czy modlitwie wotywniej. Najogólniej rzecz ujmując, można powiedzieć, że tego typu zjawiska są przewidziane przez reguły alternacyjnych wariantów wzorca gatunkowego. O nieszablonowej szablonowości można też mówić w odniesieniu do tych gatunków piśmiennictwa użytkowego, w przypadku których obserwuje się niską frekwencję wypowiedzi realizujących reguły wzorca kanonicznego.

Szablonowa nieszablonowość oznacza z kolei stabilizację niektórych sposobów redagowania segmentów fakultatywnych. Chwyty stylizacyjne i schematy konstrukcyjne wybranych gatunków prasowych mogą być manierycznie powtarzane w określonej gazecie lub kilku czasopismach. W gatunkach informacyjnych dla przykładu będzie to maniera cytowania wypowiedzi uczestników przedstawianych zdarzeń lub cytowanie dokumentów (wkomponowanych w tekst informacji lub stanowiących jej dopełnienie). W publicystyce z kolei jest to powtarzanie tych samych środków stylistycznych w twórczości jednego autora (dotyczy to zwłaszcza felietonistyki). W komunikacji wotywniej natomiast będzie to naśladowanie

określonych sposobów realizacji wzorca gatunkowego modlitwy w konkretnej partii zapisywanych wypowiedzi. Oto wybrane przykłady:

Prośba do Matki Bożej o zdrowie i opiekę i błogosławieństwo Boże dla całej rodziny.

Prośba do Matki Bożej Pocieszenia o opiekę w czasie operacji siostry.

Prośba o zdrowie dla brata Krzyśka oraz o zdrowie i błogosławieństwo dla całej rodziny.

Prośba do Matki Bożej Leżajskiej o zdanie bardzo ciężkiego i poważnego egzaminu.

P do MB NP Leżajskiej Matko Boska daj tym sąsiadom znanie i upamiętanie za ich czyny i okaż im swoją moc.

P do MB NP Leżajskiej Matko Boska za Twoją przyczyną wierzę mocno że odezwie się syn z zagranicy. Ufam Tobie.

O błogosławieństwo Boże dla brata Andrzeja z okazji 14-tych urodzin.

O zdrowie, błogosławieństwo, zgodę w rodzinie i zrealizowanie planów.

O pomyślne załatwienie pewnej sprawy.

O zdrowie, błogosławieństwo Boże, zgodę w rodzinie i zrealizowanie planów.

Analogiczną tendencję w sposobie redagowania niektórych gatunków użytkowych pokazują ogłoszenia parafialne, które mogą się różnić składem, a także sposobem wystylizowania wybranych segmentów. W cyklu ogłoszeń w jednej z parafii z Międzyrzecza Podlaskiego figurują segmenty dotyczące prasy katolickiej i segmenty, w których ksiądz zaleca, by modlić się za Ojca Świętego i osoby, które w danym tygodniu obchodzą imieniny lub urodziny. Wspomniane fragmenty przybierają następującą formę językową:

Czasopisma katolickie zostaną wyniesione na zewnątrz świątyni.

Czasopisma katolickie wyniosą ministranci na zewnątrz świątyni.

Na zewnątrz świątyni ministranci wyniosą czasopisma katolickie.

Czasopisma ministranci wyniosą na zewnątrz świątyni.

Wraz z gazetami ministranci wyniosą do sprzedania kalendarze z Sanktuariami Podlasia oraz kalendarze misyjne w cenie 3 zł.

Na bocznym ołtarzu znajdują się czasopisma „Katolickie Echo Podlasia” oraz „Niedziela”.

Na bocznym ołtarzu znajdują się czasopisma „Katolickie Echo Podlasia”, „Niedziela” oraz „Moja Rodzina”.

Polećmy w modlitwie Ojca Świętego oraz wszystkich, którzy w tygodniu przeżywać będą imieniny lub urodziny.

Naszą modlitwą ogarnijmy Ojca Św. oraz wszystkich, którzy w tym tygodniu przeżywać będą imieniny lub urodziny (formuła jest powtarzana w kilku realizacjach tekstowych).

Polećmy Bogu wszystkich, którzy w tym tygodniu przeżywać będą imieniny lub urodziny (ta formuła powtarza się w wielu zapisach).

Polećmy wszystkich, którzy w tym tygodniu będą przeżywali imieniny lub urodziny.

Módlmy się w intencji Ojca Św. oraz w intencji wszystkich, którzy w tym tygodniu będą przeżywali imieniny lub urodziny, a także w intencji nas tutaj obecnych. „Pod Twoją obronę...”

Nieszablonowość pojawia się w nietypowych realizacjach (okazach) gatunku. Jest

możliwa i akceptowalna w odniesieniu do tych gatunków lub ich grup, które wykształciły elastyczny typ wzorca – pozbawionego struktur kanonicznych lub osłabiającego ich znaczenie komunikacyjne. W przypadku niektórych gatunków urzędowych jest możliwa jedynie w odniesieniu do przewidzianych konwencją partii wypowiedzi konkretyzujących modelową sytuację prawną lub redagowanych przez nadawcę nieprofesjonalnego. Odejście od schematu, chociaż nie zawsze osłabia skuteczność wypowiedzi, jest postrzegane jako naruszenie reguł komunikacji i świadectwo niskiej sprawności komunikacyjnej nadawcy. Oto przykład wypowiedzi, która jest realizacją wzorca gatunkowego podania (urzędowej prośby). Zachowuje ona ogólny schemat tekstu, a także ramę tekstową. Nie realizuje jednak wszystkich cech gatunku, gdyż w podstawowym segmencie zawiera struktury składniowe rodem ze składni kolokwialnej i potoczne słownictwo. Ślady pokrewieństwa z tekstami mówionymi sprawiają, że w wybranych fragmentach tekst staje się mało precyzyjny i nielogiczny. Porównajmy:

Rejowiec [data]
Mieszkańcy bloku [nr]
przy ul. [nazwa]

Zakład Gospodarki Mieszkaniowej
w Rejowcu Fabr.

Prośba

My mieszkańcy bloku przy ulicy [nazwa i numer] zwracamy się z prośbą o wycięcie drzew przy naszej ulicy. (3 szt) Drzewa te to ogromne sokory, które są pochylone w kierunku naszego bloku i przy silnym wietrze dojdzie do ich przewrócenia, w wyniku czego zostanie zniszczony nasz dach (eternit) oraz wybite okna które w większości zostały wymienione na własny koszt. Należy również wymienić inne zagrożenia a

mianowicie to, że częste wylewanie nieczystości w bloku przy ul. Parkowej jest chyba też powodowane korzeniami z tych drzew.

Podpisy:

94

W realizacjach prywatnych modlitw, kazań, wybranych gatunków publicystycznych, niektórych tekstów epistolarnych, ogłoszeń itp. często pojawia się nieszablonowość. Dzięki realizacjom odbiegającym od schematu gatunek modyfikuje konwencje. Powstają z czasem odmiany gatunkowe lub nowe gatunki.

Układy cech motywowanych pragmatycznie podlegają modyfikacjom związanym z kontekstem życiowym gatunku (lub grupy gatunków), a więc jego podstawowymi zastosowaniami. *Perswazyjność*, która dominuje w licznych typach wypowiedzi użytkowych, jest w tekstach urzędowych spychana na dalszy plan. Pojawia się bowiem jedynie jako forma uzasadniania wybranych norm lub w przypadku prób zjednywania urzędnika w tekstach o indywidualnej doniosłości prawnej, zwłaszcza tych, które tworzy petent. Cechą prymarną w przypadku większości gatunków ze wspomnianej sfery jest *normatywność*. Stanowią one bowiem, jak mówią prawnicy, narzędzie oddziaływań stanowczych. Osłabiana jest w przypadku owych tekstów dialogowość. Brak w nich zasadniczo illokucji faktycznych.

W gatunkach religijnych z kolei perswazyjność pojawia się w wypowiedziach adresowanych do wiernych (kazania, listy pasterskie) i może być rozpatrywana jedynie w jednej płaszczyźnie komunikacyjnej. Ze względu na to, że wszelkie teksty religijne (kultowe) są formą uobecnienia sacrum i formą uczestnictwa w sacrum, nie da się

wyodrębnić precyzyjnie cech stylistycznych związanych z pragmatycznym aspektem gatunku. W tekstach modlitewnych będzie to *apelatywność*. Wśród cech sekundarnych zaś *dialogowość* lub *dialogowa monologowość*.

Gradacja cech motywowanych pragmatycznie w przypadku tekstów użytkowych przedstawia się więc następująco: a) w odniesieniu do cech prymarnych: normatywność, perswazyjność, osłabiona perswazyjność, apelatywność; b) w odniesieniu do cech sekundarnych: dialogowość, dialogowa monologowość, monologowa dialogowość, monologowość.

Cechy związane z genezą użytych środków także tworzą zbiór paradoksalny. Bez wdawania się w szczegóły stosowną skalę owych paradoksów można przedstawić w następujący sposób: oficjalność, uoficjalniona potoczność, upotoczniona oficjalność, potoczność. W tekstach religijnych warto odnotować nieco inny układ, gdyż dominuje w nich hieratyczność, a formy oficjalne są zwykle używane w roli podniosłych. Aurę podniosłości (sakralności) zyskują kontekstowo wszelkie stosowane w owych tekstach środki językowe.

Mając za sobą badania nad bogatym i zróżnicowanym zbiorem gatunków użytkowych, mogę o ich stylu mówić w nieco bardziej precyzyjny sposób niż we wcześniejszych publikacjach.

Styl tekstów użytkowych jest zjawiskiem polimorficznym. Podstawowe jego cechy, związane ze sposobem kształtowania konwencji gatunkowych, tworzą dynamiczne i zróżnicowane układy. Cechy związane ze strukturą, motywowane pragmatycznie i określone regułami wyboru środków funkcjonują w zbiorach gradacyjnych i opartych na paradoksach – rozciągniętych między bie-

gunami szablonowości i nieszablonowości strukturalnej, normatywności i apelatywności, dialogowości i monologowości, oficjalności i potoczności.

Reguły kompozycyjne decydują o ekspozowaniu kontrastów stylistycznych, mnożeniu rejestrów – słowem tworzeniu efektu wielostykowości lub przeciwnie tonowaniu kontrastów, harmonizowaniu wypowiedzi, ograniczaniu zbioru rejestrów dla wywołania efektu monostylowości. Monostylowość wiąże się zwykle z szablonowością i formulicznością, normatywnością oraz mo-

nologowością i oficjalnością. Wielostykowość zaś oznacza odchodzenie od szablonowości, perswazyjność lub apelatywność oraz dialogowość.

Styl tekstów użytkowych zawiera cechy układające się w określoną skalę paradoksów. Stosowane środki językowe są wyzyskiwane zgodnie z pierwotną barwą (stylistyczną genezą) lub w nowych konfiguracjach. Brak zgodności między genezą użytych środków a ich komunikacyjną funkcją nie jest więc jedynie wyróżnikiem stylu tekstów artystycznych.

summary

Σ In the range of stylistic paradoxes – comments about utilitarian texts

The article presents the stylistic description of the utilitarian texts collection, serving for practical purposes. The author describes the genological variability of the utilitarian texts, characterizing their genre patterns, which have different status and changeable number of the variants. First of all she shows diversity of the analysed. Its features form the collection, that is based on the paradoxes.

Literatura

- Войтак 1998: **Войтак М.** Проявление стандартизации в высказываниях религиозного стиля (на материале литургической молитвы) – Текст: стереотип и творчество, Пермь.
- Войтак 1999: **Войтак М.** Стереотипизация и креативность в вотивной молитве – Стереотипность и творчество в тексте, Пермь.
- Войтак 2002: **Войтак М.** Индивидуальная реализация жанрового образца проповеди – Стереотипность и творчество в тексте, Пермь.
- Войтак 2003: **Войтак М.** Религиозный стиль в генологической перспективе – Стереотипность и творчество в тексте, выпуск 6, под редакцией профессора М.П. Котюровой, Пермь.
- Кожина 1977: **Кожина М. Н.** Стилистика русского языка, Москва.
- Кожина, Котюрова 2003: **Кожина М. Н., Котюрова М. П.** Стилиевые черты. – Стилистический энциклопедический словарь русского языка, под редакцией М.Н. Кожинной, Москва.
- Malinowska 2001: **Malinowska E.** Wypowiedzi administracyjne – struktura i pragmatyka, Opole.
- Tošović 2002: **Tošović B.** Funkcionalni stilovi (Funktionale Stile), Graz.
- Wilkoń 2000: **Wilkoń A.** Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny, Katowice.

MARIA WOJTAK

Wojtak 1999a: **Wojtak M.** Stylistyka tekstów użytkowych – wybrane zagadnienia. W: Język. Teoria – dydaktyka, pod red. B. Greszczuk, Rzeszów.

Wojtak 1999b: **Wojtak M.** Wyznaczniki gatunku wypowiedzi na przykładzie tekstów modlitewnych, Stylistyka VIII, Opole.

Wojtak 2001a: **Wojtak M.** Pragmatyczne aspekty analiz stylistycznych tekstów użytkowych. W: Stylistyka a pragmatyka, pod red. B. Witosz, Katowice.

Wojtak 2001b: **Wojtak M.** Stylistyka listów do redakcji na przykładzie poczty redakcyjnej miesięcznika „bikeBoard”. W: Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny. T. VIII, pod red. M. Białoskórskiej i L. Mariak, Szczecin.

Wojtak 2001c: **Wojtak M.** Styl urzędowy, [w:] Współczesny język polski, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin.

96

Wojtak 2002: **Wojtak M.** Indywidualna realizacja wzorca gatunkowego kazania, Stylistyka XI, Opole.

Wojtak 2003: **Wojtak M.** Wyznaczniki gatunkowe sylwetki prasowej, Stylistyka XII, Opole.

Czytelnik 2004